

АНІШЕНКОВА
Наталія Георгіївна,
канд. іст. наук, доцент кафедри
історії науки і техніки
НТУ «Харківський політехнічний
інститут»
(м. Харків)

РОЗВИТОК ВЕРСТАТОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРКОВА В 1957–1966 рр.

У даній статті автором надається оцінка заходам щодо інтенсифікації роботи верстатобудівних підприємств м. Харкова в контексті господарської реформи в СРСР у 1957–1965 рр.

В данной статье автором даётся оценка мерам по интенсификации работы станкостроительных предприятий г. Харькова в контексте хозяйственной реформы в СССР в 1957–1965 гг.

In this article, the author gives an assessment of measures for intensify work of machine tool enterprises of Kharkiv, in the context of economic reforms in the USSR in 1957-1965 years.

Вітчизняне верстатобудування на передодні набуття Україною незалежності, як складова відповідної загальносоюзної галузі, займало міцну позицію в системі радянського господарського комплексу. Так, у 1988 р. українська індустрія виробляла близько 20 % металорізальних верстатів та чверть ковальсько-пресових машин від усього загальносоюзного обсягу виробництва даних видів продукції. Це складало 0,28 % валового внутрішнього продукту (ВВП) Української РСР. Для порівняння, виробництво сільськогосподарських машин в Україні в цей же період становило 0,41 %, а хімічного обладнання – 0,15 % ВВП республіки. У наявності на українських теренах також була розгалужена мережа підготовки фахівців для верстатобудування всіх рівнів кваліфікації та за всіма групами професій. Наукове забезпечення верстатобудівної промисловості в Україні здійснювалося як загальносоюзними та власними галузевими науково-технічними

організаціями, так і шляхом залучання до цього процесу республіканських академічних установ та вищих навчальних закладів (ВНЗ) [1, с. 5, 302, 303, 305; 2, с. 161, 162].

Досягнення означених показників стало результатом напруженої сторічної праці декількох поколінь верстатобудівників і робітників суміжних галузей промисловості та будівництва. За цей час, виробництво верстатного обладнання пройшло декілька етапів свого розвитку, один з яких припав на період переходу до адміністративно-територіальної форми керування господарським комплексом у 1957 р., метою якого ставала децентралізація управління радянською економікою. Створення територіальних Рад народного господарства (раднаргоспів) передбачало орієнтованість заходів з організації промислового розвитку, здебільшого, на місцеві наукові, кадрові, енергетичні та інші ресурси, що робило б управління ним більш гнучким, а його напрями – більш відповідними наявним регіональним можливостям. З іншого боку, за рахунок децентралізації, управління науково-технічним розвитком промисловості сподівалися зміцнити завдяки наближенню відповідних установ до безпосередніх користувачів профільної науково-технічної продукції [3, с. 326–329; 4, с. 343–347].

Вивчення цього досвіду в цілому є доволі актуальним завданням, оскільки на сьогодні в Україні склалася стійка регіоналізація (регіональна концентрація) певних профілів виробництва. З іншого боку, перехід українського господарського сектору до ринкової економіки об'єктивно призвів до збільшення ролі місцевого ресурсного потенціалу в формуванні загальнодержавної та регіональних промислових політик. Усе це, із урахуванням сьогоденного стану промисловості в Україні, робить доречним дослідження процесу регіоналізації економіки наприкінці 1950-х – початку 1960-х років. Вивченню ж організації верстатобудівного виробництва в означених умовах додає актуальності той момент, що згадана сфера є базою розвитку решти промислових галузей, отже – вимагає першочерговості серед низки потрібних досліджень.

До другої половини 1950-х років в Україні сформувалося два великих верстатобудівних центри в містах Харкові та Одесі. Між тим, їх розвиток під час реформи управління народним господарством СРСР проходив у дещо неоднакових умовах. Запроваджені у 1957 р. Харківський та Одеський раднаргоспи відрізнялися, насамперед, тим, що до складу першого територіально входили ще Сумська та Полтавська області, тоді як останній у територіальному плані був унітарним. І, хоча з 1962 р. Одеська область увійшла до Чорноморського економічного району, вона зберегла свою територіально-адміністративну відокремленість. Таким чином, розвиток цих двох центрів верстатобудування України в обраних хронологічних рамках мав певні специфічні відмінності, що вимагає окремого вивчення кожного з них. Метою даної статті стоїть розгляд розвитку верстатобудування саме в Харкові, як складова більш загального дослідження розвитку верстатобудівної галузі в Україні вповдовж реформ управління промисловістю 1957–1965 рр. Завданням даної роботи є надання оцінки результатам заходів, пов'язаних із вказаною реформою, щодо розвитку верстатобудування Харкова [5, с. 93–95].

Необхідно зазначити, що в українській історіографії вивченню питання розвитку верстатобудівних підприємств Харківського раднаргоспу у досліджуваний період приділено недостатньо уваги. Варто сказати, що діяльності трьох верстатобудівних заводів Харківського адміністративного економічного району присвячені монографічні дослідження [6–8], у яких періоду економічних реформ 1957–1965 рр. у їх історії відведено різне місце. Так у монографії авторського колективу у складі Г. Томіліна, Л. Смолевич, М. Жалніної [6], роботі підприємства в окреслених хронологічних межах відведено лише три з 94 сторінок загального обсягу книги. У дослідженні Є. Бондарева, В. Касьянова, В. Суздальцева та ін. під редакцією А. Воскресенського [8] – окрема частина даної наукової праці з ретельним аналізом багатьох напрямів роботи підприємства. У праці В. Косова, Б. Ванцака [7] доволі стисло згадується період 1957–1961 рр., трохи більш інформаційно насичений матеріал стосовно 1962–1963 рр., і вже доволі в подробицях –

стосовно 1964–1965 рр. У багатьом наведених феномен пояснюється як хронологічним порядком опублікування означених праць, так і рівнем фахової підготовки дослідників. Якщо дослідження Г. Томіліна, Л. Смолевич, М. Жалніної [6] проведене в період, коли застійні явища в СРСР досягли свого піку (1983–1984), то дослідження В. Косова, Б. Ванцака [7] і монографія авторського колективу у складі Є. Бондарева, В. Касьянова, В. Суздальцева та ін. під редакцією А. Воскресенського [8] виконані безпосередньо після етапу економічних реформ. Таким чином, їх ще не торкнулася повною мірою політика щодо інформаційного обмеження стосовно економічних та соціальних перетворень періоду «Хрущовської відлиги». Поруч з тим, технічна компетентність авторів монографії Є. Бондарева, В. Касьянова, В. Суздальцева та А. Воскресенського [8] значно вища, відповідного критерію авторів В. Косова, Б. Ванцака [7], що позначилося на рівні подання матеріалу, при майже однаковому ступені історизму в цих роботах. Певна інформація стосовно співпраці верстатобудівників Харківського раднаргоспу з науковцями вищої школи та вченими галузевого сектору науки надана в працях [9] і [10]. Головним загальним недоліком усіх означених праць є те, що проблеми розвитку верстатобудування в період 1957–1965 рр. у них розглянуті вузькопрофільно, тобто – лише стосовно тих підприємств чи установ, яким і присвячувалися дослідження. Отже в сучасній історіографії не спостерігається наукових праць, у яких би верстатобудування Харківського раднаргоспу вивчалось комплексно як окремий сегмент машинобудівної сфери означеного економічного адміністративного району, що додатково актуалізує дане дослідження.

З моменту створення Харківського раднаргоспу в 1957 р. керування верстатобудівною промисловістю регіону здійснювалося Управлінням машинобудування, а з 1962 р. і до припинення діяльності раднаргоспу 15 січня 1966 р. – Управлінням верстатостроительної промисловості. Індустріальна база верстатобудівного сектору раднаргоспу складалася з шести заводів: Харківських – малих агрегатних верстатів (ХЗМАВ), «Гидропривод» та

верстатобудівного (ХВЗ); Лубенського верстатобудівного заводу (ЛВЗ) Полтавської області; Глухівського заводу агрегатних вузлів (ГЗАВ) та Лебединського заводу верстатних вузлів (ЛЗВВ) Сумської області. Наукове супроводження розвитку верстатобудівної промисловості забезпечувалося, здебільшого, науково-дослідними і проектними установами Харківського раднаргоспу, Держплану і Раднаргоспу Української РСР, регіональними ВНЗ технічних профілів. Основними постачальниками електричного обладнання та апаратури для верстатів, вироблених підприємствами досліджуваного раднаргоспу були Харківський електротехнічний завод (ХЕЛЗ) та Харківський завод «Електростанок», що входили до Управління електротехнічної промисловості [11, с. 107].

Впродовж досліджуваного періоду продукцією ХЗМАВ були малі та середні агрегатні верстати, а також зубодовбальні, зубозакруглювальні та зубошевінговальні верстати. З 1959 р. ХЗМАВ спеціалізується на випуску середніх агрегатних верстатів і перейменовується у Харківський завод агрегатних верстатів (ХЗАВ). Починаючи з 1964 р. на ХЗАВі поступово згортається випуск зубооброблювальних верстатів і, по завершенні досліджуваного періоду підприємство спеціалізується виключно на середніх агрегатних верстатах. Продукція ГЗАВ являла собою силові агрегати, що забезпечували робочий рух інструментів на агрегатних верстатах [6, с. 32; 11, с. 112].

У цей же час, продукцію ХВЗ становили універсальні, спеціальні та важкі круглошліфувальні верстати, спеціальні шліфувальні верстати для шліфування лопаток турбін. З 1959 р. до виробництва круглошліфувальних верстатів приступив і Лубенський верстатзавод «Комунар», на якому до того часу випускалися токарні верстати. З 1960 р. ЛВЗ спеціалізувався на випуску верстатів для шліфування шийок колінчастих валів та універсальних шліфувальних верстатів. ЛЗВВ випускав комплектуючі переважно для виробництва шліфувальних верстатів. Харківський завод «Гидропривод» постачав верстатобудівникам гідропанелі, гідроагрегати, толокові та трибасті

насоси й іншу гідроапаратуру як для металорізального, так і для ковальсько-пресового обладнання [7, с. 76–77; 12, арк. 2, 3, 5].

До організації раднаргоспів верстатобудівні заводи Харкова входили до Міністерства верстатобудівної та інструментальної промисловості СРСР (Мінверстінпром). До цього ж міністерства входив й завод «Електростанок», що спеціалізувався на випуску електричного обладнання та апаратури для верстатного устаткування. Окрім наведених підприємств Мінверстінпрому СРСР виготовленням ковальсько-пресового обладнання (гільйотинних ножиців), як однієї з номенклатури виробництва, займався Харківський завод електромонтажних виробів № 2 Міністерства будівництва підприємств хімічної та металургійної промисловостей СРСР. Спільні зусилля всіх підприємств Харкова, задіяних у випуску верстатів, дозволили верстат заводам міста на передодні реорганізації управління господарським комплексом Радянського Союзу виробляти понад 2 тис. металорізальних верстатів на рік. Це складало близько 14 % від усього обсягу відповідної продукції випущеної усіма верстатобудівними підприємствами України в цей період [8, с. 126–127; 13, арк. 14; 14, с. 103; 15, арк. 118].

Проте вказані вище показники вдавалося досягти дуже непросто, та й їх якісне наповнення залишало бажати кращого. Так, на ХЗМАВі план випуску верстатів у багатьом виконувався завдяки низьким темпам оновлення продукції. Наприклад, завод доволі тривалий час упродовж 1950-х років виробляв розповсюджений, але морально застарілий ще у 1940-х роках, зубообробний верстат моделі 512. Також розповсюджені застарілі шліфувальні верстати моделей 315, 316, 3Г12 випускалися ХВЗ ім. Молотова. Означений підхід підприємств до питання оновлення продукції дозволяв їм не порушувати сталого процесу виробництва за певною номенклатурою продукції, завдяки чому вдавалося запобігти втратам часу, неминучим при запровадженні новітніх видів виробів. На такий крок колективи підприємств були вимушені йти з-за декількох причин. По-перше, достатньо негативно на ритмічність роботи верстатобудівних підприємств впливала між- та внутрішньовідомча

неузгодженість у питанні постачання комплектуючих верстатного обладнання. На взірець, завод «Електростанок» окрім спеціальної електроапаратури для верстатів випускав й низку виробів загального призначення, що виготовлялися багатьма іншими підприємствами електротехнічної промисловості: рубильники, пакетні вимикачі, запобіжники та ін. Необхідність виконання цим підприємством додаткового планового навантаження часто шкодило своєчасному постачанню спеціалізованої електроапаратури верстатобудівним заводам, що відбивалося на ритмічності роботи останніх. Також до внутрішньовідомчих неузгодженостей можна віднести аритмію випускаючих кінцеву продукцію підприємств, отриману ними з-за несвоечасного постачання комплектуючої гідроапаратури заводом «Гидропривод». На цьому підприємстві в розглянутий період від 50 % до 60 % місячної програми випуску продукції виконувалося у третій декаді, обсяги браку якості виробів склали до 3,9 % від собівартості валового випуску. Таке положення на підприємстві – основному постачальнику гідравлічних вузлів та арматури харківським верстатзаводам відповідно відбивалося на їх виробничих циклах [13, арк. 9, 14; 16, арк. 28; 17, арк. 17].

Помітно впливали на ритмічність роботи харківських верстатобудівників й міжвідомчі неузгодженості. Так, наприклад, відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР № 51 від 12 січня 1955 р. ХВЗ був повинен виготовити у тому ж році для Саратовського заводу технічного скла 181 верстат, що складало 40 % річної програми заводу. Цією постановою Ленінградський завод «Большевик» Міністерства оборонної промисловості СРСР зобов'язаний постачити за кооперацією у 3-му кварталі ХВЗ 192 шліфувальні та 339 полірувальних головок. На жовтень місяць 1955 р. завод «Большевик» не постачив жодного виробу і, цим самим, поставив ХВЗ перед загрозою невиконання державного плану та постанови уряду. Неодноразові звернення заводу ім. Молотова до заводу «Большевик» та Мінверстінпрому залишалися безрезультатними. Останнє відображає й низьку ступень організації управління виробництвом у галузі відповідним міністерством, що стало другою причиною неритмічності

роботи верстатобудівних підприємств та невиконання ними планів за номенклатурою виробленої продукції [15, арк. 116].

Найбільше від дезорганізованого управління галуззю страждав ХВЗ ім. Молотова. Так, до запровадження реформ управління в 1957 р. Харківський верстатзавод, спеціалізований на випуску круглошліфувальних верстатів, за додатковими завданнями міністерства був завантажений виробництвом непрофільної продукції. У цей час ним випускалися майже всі види шліфувальних верстатів, хонінгувальні та суперфінішні верстати, кувальні вальці, покажчики глибини для шахтних підйомників, тощо. Надзвичайно широкий спектр номенклатури виробів не відповідав наявним промисловим потужностям заводу, а їх подальше розширення загрожувало зниженню керованості виробничими процесами на підприємстві. Означений стан справ посилювався збоями в плануванні роботи заводу на рівні загальносоюзного міністерства. Затверджені плани випуску певних верстатів часто корегувалися Мінверстінпромом в бік збільшення обсягів випуску цих же виробів без зменшення навантаження за іншою номенклатурою продукції заводу і вже після того, як первісний план був виконаний, а виробництво переналаштовано на випуск іншої планової продукції. При всьому тому, у поточну діяльність заводу постійно втручалися різного роду (відомчі та міжвідомчі) державні комісії з організації управління промисловістю, дезорганізуючи його роботу. Так, у 1955 р. комісією Держконтролю СРСР на ХВЗ були внесені зміни в управління підприємством на підставі директивних настанов щодо співвідношення управлінського, виробничого та допоміжного персоналу. Згадані настанови були недостатньо науково обґрунтовані. Вони, наприклад, не враховували того, що автоматизація та механізація праці об'єктивно ведуть до зменшення частки виробничих робітників на користь допоміжних у загальному обсязі промислово-виробничих кадрів, і вимагали дотримання зворотної пропорції. Також, нормативна база централізованих заходів з управління промисловістю не брала до уваги реальні функції, що приходилося виконувати працівникам апарату заводського управління в зв'язку з перенавантаженням

підприємства. Звідти, на взірець, технолог відділу головного металургу, який розробляв відповідні технології, вважався цілковито управлінцем (згідно штатного розкладу), на відміну від технолога ливарного цеху, зайнятого тією ж роботою. Бюрократичний підхід комісії з організації управління на ХВЗ приводив до порушення сталого процесу організації та планування виробництва, привносив дисбаланс у розстановку промислового, допоміжного та управлінського персоналу [15, арк. 73–75, 117].

Третьою причиною нестабільної роботи верстатобудівних підприємств міста була відсутність на місцях дієвих установ управління науково-технічним розвитком заводів. Відділи головних конструкторів на ХЗМАВ та ХВЗ були малопотужними, не мали достатньої кількості кваліфікованого персоналу та, за своїм статусом, не могли самостійно вирішувати фундаментальні конструктивні та технологічні питання в процесі розробки машин та під час запровадження їх у виробництво. Такий стан справ приводив до численних узгоджень у процесі розробки та запуску до виробництва новітніх конструкцій верстатів, що значно подовжувало терміни оновлення продукції, ускладнювало оптимізацію виробничих технологій. Найбільш болючими ставали питання уніфікації вузлів і деталей, а також інформаційного забезпечення конструкторів результатами досягнень вітчизняних та зарубіжних відповідних фахівців [6, с. 32].

Подолання всіх наведених вад розвитку верстатобудування в регіоні покладалося на реформу управління господарським комплексом. У дійсності, на першому етапі існування Харківського раднаргоспу (1957–1960) вдалося вирішити питання надмірної номенклатури виробів на ХВЗ. Як уже згадувалося, до 1960 р. на Лубенський верстатзавод було передано виробництво круглошліфувальних верстатів для шліфування шийок колінчастих валів, а виробництво непрофільної продукції – ліквідовано. З 1959 р. на виробництві середніх агрегатних верстатів та автоматичних ліній на їх основі, за допомогою Глухівського заводу агрегатних вузлів, починає спеціалізуватися ХЗАВ. Запровадження цих заходів зі спеціалізації виробництва відразу ж позначилося

на ритмічності роботи харківських верстатобудівників, удвічі скоротивши випуск продукції в останню декаду місяця [18, арк. 107].

Проте покращення показників роботи верстатобудівних підприємств тривало недовго. Керівництво Харківського раднаргоспу, збадьорене успішними результатами вжитих заходів, почало збільшувати планові завдання верстатобудівникам, без надання останнім можливостей нарощування промислових потужностей у їх кількісному (зростання виробничих площ) та якісному (запровадження новітніх технологій та форм організації праці) вираженні. Як наслідок, показники виробництва харківських верстатзаводів у 1961 р. виявилися гіршими за попередні 1959–1960 рр. Так, у 1961 р. ХВЗ виконав план за товарною продукцією на 94 %, було недодано державі 129 верстатів, у тому числі 108 – спеціальних. На Харківському заводі агрегатних верстатів випуск продукції у першу декаду місяця скоротився до 8 %, а на заводі “Гидропривод” – до 10 %. Хронічним у цей час стало невиконання верстатзаводами планів по новій техніці [19, арк. 16, 32, 40].

Головною проблемою верстатобудівників Харкова, що приводила до вказаного стану справ, на той час було питання відсталого ливарного виробництва на ХВЗ. При значному збільшенні планових завдань верстатобудівникам, викликаному модернізацією машинобудівного комплексу усього СРСР, виробничі площі ливарного виробництва Харківського верстатзаводу не дозволяли йому своєчасно задовольняти власні потреби в литві та виробляти литво для інших верстатобудівних підприємств міста, у чому він був для них головним постачальником згідно внутрішньогалузевої міжзаводської кооперації. Налагодити ефективне використання існуючих площ ливарного виробництва заводчанам ХВЗ також не вдавалося, не в останню чергу, з-за проведених напередодні реформи під тиском Держконтролю кадрових змін. Так, впродовж майже десяти років у ливарному цеху простоювала пісcomedна машина, для виготовлення ливарних форм не застосовувалися швидкотвердні суміші (які на той час активно використовувалися на заводах: ім. Малишева, турбінному та ін.), з багатьох

тисяч найменувань литва виливання в кокіль застосовувалося лише по десяти деталях. У цеху були послаблені трудова і технологічна дисципліни, як приклад – на дільниці середнього литва погано трамбувалися та недбало складалися форми, внаслідок чого 2 % литва (а в окремих випадках – 30 %) йшло в брак [19, арк. 14].

Поряд з проблемами ливарного виробництва на ХВЗ, інтенсифікацію верстатобудування на профільних підприємствах міста стримували низькі темпи механізації та автоматизації технологічних процесів. На верстатзаводах були відсутні підрозділи, укомплектовані фахівцями відповідного профілю та кваліфікації, здатні розробляти і проводити заходи з механізації та автоматизації праці на рівні сучасних тому періоду досягнень науки і техніки. Існуючі в місті науково-дослідні, проектно-технологічні установи і технічні ВНЗ, технічний відділ Раднаргоспу не надали необхідної допомоги верстатобудівникам. Технічний відділ Раднаргоспу наприкінці 1950-х – початку 1960-х років розробляв комплекс дій загального порядку щодо модернізації підприємств Харківського економічного адміністративного району, а конкретні заходи, методи і способи їх виконання детально проробляти і впроваджувати передбачалося шляхом залучання до цього міських профільних науково-дослідних та проектних установ. Проте останні, на той час, ще не набрали потужностей, які дозволяли б ним виконувати повний обсяг потрібних робіт у запропоновані терміни. Наприклад, у таких установах, відповідальних за процеси механізації та автоматизації виробництва на підприємствах Харківського раднаргоспу, як Проектно-технологічний інститут машинобудування, Харківська філія Інституту автоматики, Інститут «Оргверстінпром» на одного працівника приходилося від 1,5 до 3 кв. м. площі приміщення. У філії Інституту автоматики на 274 працівника приходилося всього 18 наукових робітників, включно із директором філії, а кількість тем, що розроблялися одночасно сягала 70. Практично у всіх установ управління науково-технічним розвитком Раднаргоспу, які могли надавати практичну допомогу верстатобудівникам у питанні автоматизації і механізації

виробництва була відсутня власна експериментальна база. Створити її у стислі терміни не уявлялося можливим з-за тих же причин, за яких не вдавалося розбудувати ливарне виробництво на ХВЗ – планове управління будівництвом у Харківському економічному районі наприкінці 1950-х років було повністю дезорганізоване. Достатньо сказати, що в 1958 р. план Управлінню будівництва Харківського раднаргоспу змінювався впродовж року (52 тижні) 61 раз, а в 1959 р. – 34. Тобто керування капітальним і житловим будівництвом у місті здійснювалося практично в «ручному» режимі, що ніяк не сприяло втіленню розроблених заходів із розширення промислової бази промислових підприємств та створення належної експериментальної бази наукових установ [19, арк. 14–15; 20, арк. 60–61; 21, арк. 11].

Доволі складно в розглянутий період встановлювалися взаємовідносини між верстатобудівними підприємствами і технічними ВНЗ Харкова на предмет участі вишівських науковців у вирішенні проблем автоматизації і механізації верстатобудівного виробництва. Головною перешкодою на цьому шляху ставало те, що за багатьма темами з вказаної проблеми, які розроблялися у ВНЗ, паралельно велися роботи в науково-дослідних, конструкторських та проектно-технологічних установах Харківського і республіканського раднаргоспів, Держплану УРСР. Знаходячись у прямому підкоренні Раднаргоспу, верстатобудівники, при збігу напрямів, досліджуваних ВНЗ та відомчими установами, були вимушені першочергово звертатися до останніх. Ті, зобов'язані за своїм статутом надавати відповідну допомогу підприємствам, бралися за тематику, але у наслідок указаних вище причин не завжди могли з нею впоратися. Таким чином, на початку 1960-х років назріло питання створення спеціалізованих установ управління науково-технічним розвитком верстатобудування, яке було з успіхом вирішене на другому етапі господарської реформи (1961–1965) [20, арк. 49–50].

У 1962 р. відділ головного конструктора ХЗАВ було виокремлено в самостійну організацію – Спеціальне конструкторське бюро агрегатних верстатів та автоматичних ліній (СКБ-АВ). Перша проблема, яку вдалося

блискуче вирішити фахівцям СКБ-АВ і яку не змогли вирішити їх попередники з інших установ управління науково-технічним розвитком це – нормалізація тих вузлів і деталей, що часто повторювалися на агрегатних верстатах. Насамперед, нормалізації зазнали: вузли затискачу і елементи затискних пристроїв, кондукторні втулки, патрони, компенсаційні підкладені, пневмоперемикачі, деталі багатопшпіндельних насадів. Це дало можливість налагодити на заводі серійне виробництво нормалізованої номенклатури, у результаті чого скоротився виробничий цикл їх виготовлення, а продуктивність праці на ХЗАВ зросла в 3–4 рази (у залежності від номенклатури товарної продукції) [6, с. 45].

Ще раніше, у 1961 р., було створено Дослідне конструкторське бюро шліфувальних верстатів (ДКБ-ШВ). Завдяки цьому заходу чисельність конструкторів зросла в 1,7 рази, що дало змогу інтенсифікувати роботи зі створення нових моделей верстатів. Подолати хронічне невиконання планів ХВЗ по новій техніці допомогла й запроваджена на заводі форма співпраці розробників та виготовлювачів – бригади творчої співдружності. До таких бригад входили провідні конструктори і технологи, відповідальні за розробку певних моделей верстатів, а також майстри дільниць, на яких здійснювалося перше складання цих машин, та бригадири механоскладальних бригад, що безпосередньо проводили складання. Було затверджено й загальнозаводську групу сприяння випуску верстатів за планом нової техніки. У такий спосіб вдалося значно прискорити терміни запуску до виробництва новітніх розробок ДКБ-ШС. У цілому, уже в 1962 р. план за новою технікою ХВЗ було виконано [8, с. 186–187, 200].

На відміну від частково вирішеної проблеми спеціалізації верстатобудівних підприємств Харкова та повного вирішення питання управління їх науково-технічним розвитком, впродовж усього періоду існування Харківського раднаргоспу так і не були подолані вади між- та внутрішньовідомчих неузгодженостей. Окрім збоїв ритмічності, згадані вади приводили до погіршення якості кінцевої продукції. Так, переданий до

Управління електротехнічної промисловості Харківського раднаргоспу завод «Електростанок» та ХЕЛЗ постачали електроапаратуру та обладнання на верстатзаводи, що не відповідали вимогам до надійності, довговічності, габаритам та зручності в експлуатації. Найбільш слабким місцем у питанні надійності та довговічності були контактні апарати, особливо – кінцеві вимикачі. При бажаному мінімально допустимому числі перемикачів близька 3–5 мільйонів, за каталоговими даними вони були зобов'язані витримувати 1,5 млн., хоча в дійсності виходили з ладу значно раніше. Низка електроапаратів, освоєних за новою технікою, себе не виправдали і своїми експлуатаційними якостями поступалися попереднім зразкам. До таких виробів відносилися пускачі ПМІ-1(2), реле РП1(2,3), кінцеві вимикачі ВКМ. За міжвідомчою (якщо відомством вважати територіальний раднаргосп) кооперацією на ХВЗ постачалися безшумні приводні ланцюги виробництва Юрюзанського заводу Челябінської області. Ці ланцюги мали доволі низьку якість і точність за кроком, що не давало можливості отримувати гарну синхронність обертання шпинделів. Означене приводило до зниження точності обробки шийок колінчастих валів та, у свою чергу, зниженню якості двигунів внутрішнього згоряння [12, арк. 17–19].

Упродовж досліджуваного періоду верстатобудівникам Харкова не вдалося знайти дієвого впливу на постачальників комплектуючих ані в питанні підвищення ними якості своїх виробів, ані в дотриманні договірних термінів постачання. Не знайшли таких можливостей Харківський раднаргосп і Раднаргосп УРСР. Таким чином, можна стверджувати, що децентралізація управління господарським комплексом СРСР зі збереженням директивного способу керування, без створення дієвих економічних важелів регулювання між- та внутрішньовідомчих взаємовідносин, не тільки не позбавила промисловість відповідних неузгодженостей, а навпаки – посилила їх. Цей фактор збігся з необхідністю витрат величезних коштів на модернізацію технічного оснащення індустрії у відповідності до вимог, що ставилися тільки-но розпочатою науково-технічною революцією. Ті ж вимоги затребували

значного збільшення установ, відповідальних за науково-технічний розвиток промисловості, у кількості – відповідній стрімко зростаючим обсягам і напрямам науково-технічної діяльності. У додаток, реформа не принесла очікуваного скорочення апарату управління, а знов таки навпаки – збільшила його. Усі ці чинники привели до погіршення економічного становища в Радянському Союзі, згортанню реформи і поверненню до централізованого управління.

Підсумовуючи викладене можна стверджувати, що реформа 1957–1965 рр., метою якої передбачалася децентралізація управління господарським комплексом була приречена на невдачу без переходу на економічний (а не директивний) механізм регулювання господарських відносин, оскільки сам принцип децентралізації суперечить способу директивного керування. Проте для верстатобудівних підприємств Харкова період Раднаргоспу приніс і багато позитиву. Так, відбулася регіональна спеціалізація верстатобудування, хоча такою її можна вважати лише для підприємств Харкова, так як ЛВЗ і до того був спеціалізованим (на випуску токарних верстатів), а під час існування Харківського економічного адміністративного району разом із ЛЗВВ і ГЗАВ, по суті, став додатковою потужністю харківських верстат заводів. Останнє в подальшому зіграє свою роль у проведенні хибної політики укрупнення підприємств. Але в досліджуваній період регіональна спеціалізація дозволила сконцентрувати на визначених у статті напрямках розвитку верстатобудування України значні матеріальні, інтелектуальні і кадрові ресурси, що надало змогу харківським верстатобудівникам здійснити прорив у сфері виробництва агрегатних та круглошліфувальних верстатів як за кількістю виробленої продукції, так і за її технічним рівнем. Саме з цього періоду харківські верстатобудівники починають виробляти більше 20 % від усього обсягу випущених в Україні металорізальних верстатів, значно зростає їх експорт, що, безумовно, є показником світового визнання рівня харківського верстатобудування.

Створення ж профільних організацій з управління науково-технічним розвитком у вигляді СКБ-АВ та ДКБ-ШС у купі з наявністю в місті установи з вирішення загальних питань науково-технічного розвитку верстатобудування – інституту «Оргверстінпром», багатьох інших загальномашинобудівних науково-дослідних, проектно-технологічних та конструкторських закладів, технічних ВНЗ заклало підвалини для формування в Харкові потужного конкурентоспроможного територіального верстатобудівного комплексу, спеціалізованого на випуску агрегатних, круглошліфувальних верстатів та автоматичних ліній на їх основі.

Список використаної літератури

1. *Народное хозяйство Украинской ССР в 1989 г.* : [стат. ежегодник / отв. за выпуск В. В. Самченко]. – К. : Техника, 1990 – 469 с.
2. *Научно-технический прогресс в СССР* : [стат. сборник / Госкомстат СССР]. – М. : Финансы и статистика, 1990 – 270 с.
3. *Вопросы улучшения руководства народным хозяйством СССР* : Постановление пленума ЦК КПСС (декабрь 1956 г.) // Решения партии и правительства : в 5 т. / [сост. К. У. Черненко и М. С. Смиртюков]. – М. : Политиздат, 1968. – Т. 4. – С. 326–329.
4. *О дальнейшем совершенствовании организации управления промышленностью и строительством* : Закон СССР от 10 мая 1957 г. (Изложение) / Решения партии и правительства : в 5 т. [составители К. У. Черненко и М. С. Смиртюков]. – М. : Политиздат, 1968. – Т. 4. – С. 343–347.
5. *Баран В. К.* Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К. : Видавн. дім «Альтернативи», 1999. – 304 с.
6. *Томилин Г. А.* Авторитет заводской марки: Очерк истории Харьковского завода агрегатных станков / [Г. А. Томилин, Л. Е. Смолевич, М. И. Жалнина]. – Х. : Прапор, 1984. – 94 с.
7. *Косцов В. П.* Шляхами батьків : до 50-річчя Лубенського верстатзаводу «Комунар» / В. П. Косцов, Б. С. Ванцак. – Х. : Прапор, 1965. – 94 с.
8. *Харьковский станкостроительный*: Очерк истории Харьковского станкостроительного завода им. С. В. Косиора (1930–1967) / [Е. А. Бондарев, В. Ф. Касьянов, В. В. Суздальцев и др.] ; под. ред. А. А. Воскресенского. – Х. : Прапор, 1968. – 243 с.
9. *Харьковский политехнический институт. 1885–1985. История развития* / Н. Ф. Киркач, В. И. Атрощенко, В. Т. Долбня и др. – Х. : Изд-во при Харьк. гос. ун-те изд. об-ния «Вища шк.», 1985. – 223 с.
10. *Механизация и автоматизация в станкостроении* / [Госплан УССР: Харьковский институт «Гипростанок»]. – Х. : Харьк. обл. изд-во, 1958. – 120 с.

11. *Государственный архив Харьковской области : путеводитель / глав. архивное упр. при СМ УССР ; [ред. П. П. Гудзенко]. – 2-е изд., доп. и перераб. – К., 1981. – 294 с.*

12. *Держархів Харківської обл. (ДАХО), ф. 5716, оп. 4, спр. 52, арк. 22.*

13. *ДАХО, ф. 2, оп. 5, спр. 442, арк. 159.*

14. *Народное хозяйство Украинской ССР в 1982 г. : [стат. ежегодник / отв. за выпуск Б. А. Сивко]. – К. : Техника, 1983 – 383 с.*

15. *ДАХО, ф. 2, оп. 5, спр. 309, арк. 162.*

16. *ДАХО, ф. 2, оп. 5, спр. 202, арк. 421.*

17. *ДАХО, ф. 69, оп. 24, спр. 1, арк. 178.*

18. *ДАХО, ф. 69, оп. 32, спр. 1, арк. 302.*

19. *ДАХО, ф. 69, оп. 34, спр. 20, арк. 242.*

20. *ДАХО, ф. 69, оп. 34, спр. 2, арк. 280.*

21. *ДАХО, ф. 69, оп. 34, спр. 33, арк. 159.*